

Из живота народне песме

Почетком прошлог века о Србима се мало зна. Српска држава наново оживљава на територији Београдског пашалука уз реке Саву и Дунав и границу са Аустријом. Ту су се стекли најповољнији услови за њено формирање кроз оружани устанак. Ослоњени на границу са које нису могли очекивати много помоћи, али ни напада, били су бар са једне стране осигурани од непријатног изненађења. Уједно то је и простор где се деценијама насељавају најодлучнији људи који из свог ранијег завичаја носе искуство појединачног отпора Турцима. Уз то, ту је и већи проток људи, идеја... Већи су изгледи на успех и могућност какве – такве помоћи са стране. Тековине културе средњег века (књиге, храмови, фреске) налазе се јужније од области захваћене устанком, дубоко у територији туђинске државе. О њима ће проговорити учени страни посетиоци у II половини 19. века. Снабдевени могућностима и знањима препознаће њихове вредности и проговориће о њима. Истовремено биће и сведоци тихог пропадања једне културе изузетних квалитета. Оно што је некада склањано од туђина у неприступачне крајеве препуштено је зубу времена. Ропство је трајало сувише дуго да би се успешније могло избећи најгоре. Нешто касније (1821. године) и Грци су почели са васпостављањем своје државе кроз огањ устанка. За разлику од Срба, захваљујући својој античкој историји познатој целој Европи имали су подршку и симпатије код многих угледних и утицајних појединаца. Зато је настанак нове грчке државе текао и лакше и брже него код Срба.

Прва ближња знања о Србији Европа је стицала кроз упознавање са њеним народним песмама као производом колективног

духа. Тај процес, започет и пре првог устанка доживљава зенит тек после његове пропасти активношћу даровитог и упорног Вука. Године после гушења устанка представљају *пуноћу времена* за прикупљање и издавање песама. То је време свежих успомена на славне победе из устанка и доба страдања блиског косовском после поновног пада Србије. Време створено за песму поноса и јадиковку истовремено. Вековима је песма припремала за историју, а сада је несвакидашња стварност постајала историја и тражила израза у песми. То је и време даровитих песника и казивача. И најзад, то је време Вука чијим трудом су песме, отргнуте од заборава, и истовремено кренуле у свет. Заједнички именитељ свих фаза у животу наше народне песме од настанка па до читаоца садржан је у само једној речи – невоља. Невоља је покретала људе на отпор, невоља народа је терала песника да проговори својим језиком. Са невољом је скопчано и скупљање и издавање песама. Захваљујући подацима које је Вук оставио о својим певачима у прилици смо да више сазнамо о околностима настанка и преношења песме. И ту се не може заборавити она општа већ поменута карактеристика – невоља. Највећи број певача – око једна трећина – јесу слепци, геније се уселио у најнемоћнији облик. Следећу групацију чине невољници различитих врста. Свог највреднијег певача, Тешана Подруговића – о коме има само речи дивљења – Вук затиче како у риту сече трску, па леђима доноси у Карловце, продаје и тако се издржава. Има ли већег јада за хајдука неустрашивог борца, даровитог песника и психолога од оваквог начина живота? Стога не чуди што, чим је чуо за таковску побуну, оставља Вука и одлази у Србију. Хајдука Стојана Вук ће затећи у српском затвору. Једини Вуков певач са Косова, Анђелко Вуковић, после убиства силника бежи у Србију и одмах учествује у битки на Морави. Ту бива тешко рањен. Пушчано тана га је погодило "посред прсоју па изашло на леђа". Поп Јован, кога Његош предвиде да Вуку казује песме, заробљен је у међувремену од Турака. У овом послу Вук је срео мало људи ведрије судбине. Стога чуди онај очевидан раскорак између стања певача и лепоте и снаге садржане у његовој песми. Отуда у песми од слепога и гладнога толико светлости, лепоте, белине и обиља. Као да се песник наслађује раскошном сценом. Гладнога до заноса понесе помисл хлеба бијелога и вина руменога. Слабо одевен радо помиње токе позлаћене и све што иде уз њих. Брђанин се одушевљава равницом. Бројне тешкоће ометаће Вука у његовом раду на записивању песама. Певач о коме

ће имати најбоље мишљење буквално ће побећи кад чује за нову буну у Србији. Са собом однеће у заборав "још најмање сто јуначких песама".

Најпознатији песник устанка Филип Вишњић закућио се у Срему, "чисто се био погосподио". Вуку неће поћи за руком да га наговори да пође у Србију и прикупи материјал за још неку песму. Слепи певач се заситио и уморио од ломатања по беспућима. Певача Милију људи око Милошевог двора успеће да наговоре да без поздрава остави Вука. По сведочењу самога Вука говорили су му: "Куд си ти стар и паметан човек пристао за будалом? Зар не видиш да је Вук луд и беспослен човек којему је само до песама и беспослица којескаквих?" Значајно је то Вуково сведочанство о односу околине према његовом раду, али и о Вуковој жртви за своје убеђење. Кнежеви људи су хтели да напакосте Вуку, да тиме чине пакост пре свега српској култури – то они нису могли знати. Док код Тешана и старца Милије Вук није обавио посао јер су они журили, код хајдука Стојана је обрнуто. Затворенику се свакако није журило, али Вуку јесте. Тако је и ту посао остао недовршен. Ни са Тешаном ни са Милијом неће се срести више. До њега ће само доћи вести да су променули светом. Често неких месец закашњења значио би да смо остали сиромашнији за спомен некога песника и без неколико песама. Сваки певач има своје специфично, и треба му се прилагодити. Од старца Милије за две недеље Вук записује само четири песме. Певач се обрадује и зажели да чује своју записану песму.

Однос певач – казивач јесте питање за себе. Подједнако важно и интересантно колико и загонетно, представља бездан од кога долази вртоглавица. Шта је у песми једног казивача преузето од ранијег, а шта је његов допринос? Како је ту могуће нешто поуздано утврдити кад по речима самога Вука један певач не може два пута певати песму на исти начин. Уз добру вољу може се ослопити на исказ последњег казивача. Али личност његовог претходника остаје нам недоступна. Ствар се донекле разрешава када се песма исте садржине добије из различитих, међусобно независних, извора. У животу песме јављају се мене падова и успона. Добра песма губи од свог квалитета у условима лошег памћења. Затим долази добар певач који отклања слабости лоше песме. Вук наводи Тешана Подруговића као изразит пример за то. У блиској вези са тиме је и Вукова тврдња да човек са знањем педесетак песама и извесним даром и сам лако може поста-

ти песник. Значи, познавање песама постаје својеврстан "индуктор" за појаву нових певача и песама. Свакодневица живота у миру даје мало материјала за настанак песме. Стога се певач опредељује за теме из прошлости или стварање митског. Песме настају и током обичног живота, али немају снагу и не шире се. А у распрострањености једне песме налази се шанса да она преживи, буде запамћена и обрађена кроз "лабораторију" колективног ума. Током свог живота у усменом облику песма је стално подложна променама. Сликвито речено, она понут текуће воде живи у трагању за својим обликом. Завршну форму добија записивањем и објављивањем. Током свог усменог живота песма има и привремени наслов описног карактера са асоцијацијама на садржину. Такви описни наслови су неопходни ради споразумевања певача и паручиоца песме. Издавањем песма добија свој последњи наслов. Он може бити и споран. Тако је изражено мишљење да би за песму "Цар Лазар и царица Милица" био прикладнији наслов са поменом Југовића. Овде се вреди осврнути на песму која се у пригодним публикацијама назива "Кнежева вечера". У Вуковим делима она је објављена без наслова у оквиру групације "Комади од различнијех косовскијех пјесама". Руски конзул и осведочени пријатељ Срба Јастребов (Песни и обичаји турецких Србов) објавио је приличан број песама без наслова.

Не може се заобићи и однос јунак – песник. Јунак својим подвигом у боју даје повод и ствара материјал за песму. Долази песник да посредством свога дара, то уобличи у песму коју ће околина прихватити. Тако настало дело обично дуже траје, на нашем простору, него плодови победе. Скоро је редовна појава да су јунак и песник различите личности. Изузетак је једино поминути Анђелко Вуковић, једини Вуков певач са Косова, који је у песму унео свој мегдан са силником Синаном. На географском Косову, средишту и судилишту српске историје, песма није много присутна. Траума ропства ту се најдубље преживљава и паралитично је за отпором у највећој мери. То није промакло оштром оку руског путописца А. Гилфердинга. Приликом свог проласка Косовом приметио је да нема прилике да чује епску песму. Одговорено му је да се такве песме овде не певају већ у Црној Гори и Приморју. Косовски циклус је посебно поглавље у свету наше епске песме. Томе је у не малој мери допринео и Вук. Уместо да сваком делу да посебан наслов, као што је то радио са осталим песмама – определио се за заједнички назив "Комади различнијех косовскијех пјесама". Сваки од пет делова, из коли-

ко се комади састоје – изворношћу идеја и лепотом израза – плени и одушевљава. Али фрагментарност слике је велика као и жеља за целином. Исто тако, нема јединственог и јасног одговора зашто је то тако. Певачи се усуђују да само насликају поједине сцене косовске несреће. Ниједан није осећао довољно снаге, можда ни жеље, да створи целину. Тешко је за појединца да својим снагама репродукује такву катастрофу целог народа. Велики део терета у случају косовске погибије преузела је црква канонизацијом појединих личности. То је све умањило обавезе песника.

У песми као уметничкој творевини равноправно живи историјско, неисторијско али могуће и митско. Јунаци ранијих времена ту су у повољној ситуацији. Време је радило за њих. Њихова дела вековним обликовањем добијају црте надљудског и недостижног. Време српског устанка ни по чему не заостаје за јунацима прошлости. Његови јунаци чине врхунске подвиге, а ипак делују једноставније и приземније. Радионица народног уха није имала прилике да те песме подвргне својим процесима формирања. Догађај претходи песми. Испеваној песми треба пуно среће да избегне замке заборава и доспе до савесног записивача. Тиме није остварен њен циљ. Она тражи слушаоца или, у срећнијим приликама, читаоца.

Са издавањем песама је ишло тешко. По Вуковим речима, прикупљање претплатника (пренумераната) личи на прошњу. Вук и ту не посустаје, моли за помоћ, ризикује... Крајњи излаз налази у томе да одштампани тираж стави у залог за трошкове штампања. Цео терет стављен је на леђа појединца. Нада се да ће књигу продати на неком од вашара.

Вуковим залагањем и заслугом Срби као народ постају "извозници" културних добара, за разлику од учених Срба свога времена којих није мало. Они углавном "увозе" и апсорбују знање са стране, уз мало креативног и реперезантативног. Постојање тако обичне народне поезије, као код нас, посредно сведочи о судбини народа. У срећнијим приликама песма се лакше објављује, брзо добија завршни облик и сва припада свом творцу. Не само да је свет мало знао о Србији, већ су и сами Срби о себи мало знали. Представе Срба с почетка 19. века о свом животном простору су врло оскудне. Устаничка гибања доносе нова сазнања и шири се појам о српским међама. Томе доприносе и Вукове песмарице. Песме из њих стижу из различитих крајева где Срби живе. Тако ће се у Вуковим књигама наћи помен свих

српских простора. Заједно ће се наћи и српски јунаци различитих векова. Данас смо обично склони да то занемаримо и сматрамо неважним јер се заборавило како се до савремених представа тешко долазило.

Старе српске задужбине у народним песмама су добиле заслужено место. Своје песме имају манастири Дечани, Раваница, Манасија, Девич. И њихови ктитори су стекли наклоност певача и повољније су оцењени од оних који се не потрудише да о себи оставе такав спомен. Поједине историјски непотврђене личности из песама уживају посебан углед са цртама црквеног култа. Ту Црква у годинама ропства снисходи потребе верних. Интензивно бележење и објављивање народних песама поклапа се са настанком слободне државе. Упоредо са тиме долази и време неповољно за стварање дела овакве врсте. Продором писмености, штампе, комуникација, губи се основни предуслов за настајање лепе песме. Да би она постала народна, мора да одживи извесно време док се не заборави аутор њеног језгра. Ритам живота нове државе то не дозвољава. Замајац стварања, у почетку мање приметно а касније видније посустаје. Песма о савременом догађају ризикује да разочара учеснике. У њој има више чињеничког него поетског. Да би се успоставила равнотежа и превага поетског треба да прође време.

Број песама код Срба изненадио је и Вука, човека коме се то најмање могло да деси. Срби су у нови свет ушли преко своје песме. Њен вал је зашљуснуо и одушевио умове тог времена. Доживљен је као феномен посебне врсте. Ишло се дотле да се тврди како код Срба стварање песама није само особина појединаца, већ "то је код њих Божји дар који је присутан код свују". П. Ровински феномену народне песме приступа пола века после Вука. Његова искуства су другачија у погледу стварања и интерпретације. Само изузетно има има прилику да се сретне са старом необјављеном песмом. Углавном су до њега долазиле оне млађе и савремене. За њих се стално поставља питање у којој мери су оне народне, ако се зна њихов певач. Стога и говори о ризику и могућности да казивач своју свеже испевану песму представи као народну. Уз то, певач песме у свом времену нема слободу коју би имао у песми о прошлости из обзира према сународницима и обавезе да поштује чињенице. Стога ће гуслар радије отпевати старију и познату песму него своју. Што је песма свежија она је више хроника него поезија. Таква судбина није мимоишла ни генијалног Филипа Вишњића. То је мање ст-

рашно од оног што може да се деси историчару. Ако се заборава, па у стварању свога дела, уместо за провереним чињеницама поведе се за песмом.

Нажалост, и у тако племенитом послу као што је прикупљање и објављивање усменог народног блага – а то значи његовог отимања од заборава – Срби нису могли да савладају своју основну ману – завист и неслогу. Има више примера који то потврђују. Додуше, могу се навести и примери сарадње до пожртвовања. Обичај је да се они мање истичу и лакше заборављају.

После појаве штампаних песмарица појавиће се ново народно певање под утицајем и угледом на њих. Питање преузетог и додатог заоптриће се још више. Типолошка анализа привидно велики прој песама своди на мањи број обрађених тема. Преузети сиже песме даровити певач оплемењује и усмерава лепшем. Приличан део грађе једне песме чини тзв. општа места (топос) – "стајаће" речи, бројеви, имена, који се понављају у више песама.

Да би ушао у песму јунак се мора личним особинама и способностима издвојити од своје средине. На путу кроз песму и векове може га задесити различита судбина. Његову личност може присвојити више географским места или епоха. Може се десити и друкчије да у једном јунаку буде сажето више конкретних личности чији идентитет се открива детаљном анализом и поређењем сачуваних података. Само малобројни међу њима добијају карактер заштитника народа, као Свети Сава, Марко Краљевић, Старина Новак... Свог омиљеног јунака, као уосталом и цео народ, жели да веже за свој крај. Уз напор маште налазе се "трагови" његовог борављења у блиској околини. Са таквим знамењем живот је богатији смислом и пријатнији формом. И данас, кад је, у односу на рационално, митско сведено на минимум, у оцени ствари и догађаја желимо да их вежемо за познату или омиљену личност и тамо где је ефекат просечан. Стога је лакше разумети ту појаву у прошлости, где седопушта ла могућност надљудског и где постоји већа потреба за тим. Свеза историјског и чудесног врхуни у Вишњићевој песми "Почетак буне против дахија". Ту се због страдања раје покреће васиона и зове на побуну и отпор насиљу. Певач је искористио право на слободу поступка и необичне природне појаве прилагодио и подредио потребама свога дела. До сазнања о том праву дошао је интитуативно. Касније другим поводом – Вук ће морати да објашњава гневном Милошу разлике између песме и историје.

До података о популарности појединих јунака и песама о њима може се доћи и на посредан начин. Чим су се појавиле Вукове збирке песама, неки књижари су прештамповали песме о Марку као посебне књижице. Професионални њух осетио је одмах шта "тржиште" тражи – односно које песме се најрадије читају. Јунак Кочићеве приповетке својим примером сведочи како песма и учи и оснажује. "Имали смо своје царство, своје царе и јунаке, своју снагу и господство, па данас ништа...О кад мој покојни отац загуди па кликне уз гусле ону песму:

‘Славна војска на Косову паде
Славна војска српског цар Лазара’

мени перчин расте, сузе ми саме на очи навиру, а срце почне јаче куцати".

Посредством песме слушалац сваки пут доживљава драму косовског полома. Живот добија нови, виши смисао. Подиже се изнад нагонске тежње за самоодржањем. Размишља се о славној прошлости и машта о таквој будућности кроз васпоставу насилно угушене државе. Ако сопствена генерација то и не успе, није толико страшно. Песма ће пренети следећим поколењима шта треба радити. У свом животу песма подлеже или забораву или сталној измени, уз могућност настанка нових до тада непознатих обрта. Неки од њих после објављивања збуњиваће и слушаоце и истраживаче. Покретаће их на тражење смисла. Увек су присутне две могућности, свесна намера или одсуство пажње певача чиме је унет несклад у казивању. Не помаже ни постојање сличних варијанти без спорног дела. Оне се радије занемарују, а пажња се усмерава на оно што је спорно. Такви примери показују од коликог значаја може бити личност само једног певача који песми даје нови квалитет. Његову способност, ако је има, ништа не омета. Чврстих обавеза о континуитету излагања нема. Стога је неписано правило да је млађа варијанта дужа од раније. Томе иде у прилог и плаховита нарав нашег човека, па стога ни поступак певача не изненађује. Његов опис се понекад анализира као аутентично сведочанство. Стварањем песме певач уноси део себе у њу. Своје искуство веже за неког јунака. Описом миљеа открива своја (не)знања. Различите верзије једне песме живе упоредо. Стога се неретко дешава да архаичан облик буде записан касније него развијена форма. Приликом анализе може се говорити шта је лепше, али не и шта је исправније, јер недостају параметри за утврђивање исправности.

Поред Цркве која – у недостатку своје државе – окупља Србе и при томе и сама одолева притисцима са стране, и песма има своју улогу. И она помаже стварању и очувању духовног јединства свог народа расељеног на широким и ветрометним просторима. Песма о Србима из разних крајева држи на окупу јунаке из различитих епоха и чини их савременицима сваке генерације. Захваљујући Вуку, знамо колико је даровитих људи живело у његово време – односно, колико је само једно поколење било способно да их роди. И нехотице се намеће поређење са оним временима што осташе без икаквог спомена о својим ствараоцима. Одсуство података о њима по својој тежини стаје у исти ред са губицима у области наслеђене материјалне културе (грађевине, храмови, списи...).

Обимна литература о народној поезији показује колико је тешко о томе говорити. Приметно је слагање реченица у циљу стварања већег обима радова. Пази се на лепоту језика и израза при писању. Интуицијом се упорно трага за танким идејама јер нема конкретних података да задовоље знатижељу.